

ВИТОКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІРОВЧЕННЯ ХАРИЗМАТИЧНОГО РЕЛІГІЙНОГО ОБ'ЄДНАННЯ ЛЕОНТІЙЦІВ

Коріння харизматичних віровчень сягає у далеке минуле. Основні їх ідеї про безпосереднє духовне спілкування з Богом, про так зване “духовне освічення” були характерними для стародавнього монтанізму. З часом ці ідеї і відповідний їм культ пройшли через віровчення середньовічних гезихастів і таких релігійних утворень, як лабадисти, конвульсионісти, квакери, шеккери, христовіри, скопці, мальованці та інші. Для них характерна віра в те, що Бог у вигляді якогось невидимого всепроникаючого духу може вселитись у будь-яку гідну людину.

Харизматичні керівники вшановуються в цих релігійних утвореннях як живі боги, вожді, пророки. Вони вірують у своє безпосереднє спілкування з Богом під час молитви. Це проявляється в отриманні вибраними людьми особливого стану, який зв'язаний із вселенням в їх душу Святого Духа (харизми). У відповідності до цього формується особливий харизматичний культ, який засновується на штучному колективному збудженні віруючих під час молитви, на підвищеній релігійній емоційності, в особливій обрядовості.

Харизматичні риси властиві, на нашу думку, практично всім релігійним об'єднанням. У межах нашого дослідження ми виявляємо харизматичні риси у христовірів, скопців, мальованців, єговістів-ільїнців. На відміну від пантеїзму і теїзму, які вважають, що Святий Дух перебуває поза людиною, в природі, у названих віровченнях Бога слід шукати в серці, у душі. Доречно згадати роздуми відомого богослова Е.Леруа, який писав: “Якщо можна осягнути Бога, то лише через внутрішній досвід... Його присутність відчувається серцем” [Леруа Д. Догмат и критика.- М., 1915.- С. 33]. Це не Бог пантеїстів, не абстрактна істота, не людино-Бог, а “Бог морального світу, який осягається ... шляхом містичного досвіду” [Леруа Д. Названа праця.- С. 33].

Поряд з цими спільними рисами віросповідні основи харизматичних релігійних утворень мають ряд специфічних особливостей, які ми спробуємо виявити і проаналізувати на прикладі такого релігійного об'єднання православного коріння як леонтійці. Слід

* Шугаєва Л. – кандидат філософських наук, доцент, докторантка Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

відзначити, що до харизматичних об'єднань православного походження ми відносимо також інокентіївців та підгорнівців. Обожнення керівників харизматичних утворень настільки велике, що виникнення громади їх прихильників часто пов'язане з конкурентною боротьбою сектантських авторитетів й з перемогою одного над іншим, а секти частіше за все називаються за іменем їх засновників.

Течії харизматичного спрямування православного походження в Україні починають виникати наприкінці XIX – на початку XX ст.ст., зокрема іоаннітів, інокентіївців, підгорнівців.

У 60-х роках XX ст. у пресі Рівненської області починає з'являтися інформація про діяльність бродячого проповідника Леонтія і його послідовників, які отримали назву леонтіївці [Андрусіївська трагедія // “Червоний прапор”.- 8квітня 1961 р.- Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі – РОКМ)].

А наприкінці 60-х – на початку 70-х років XX ст. у Раду в справах релігій при Кабінеті міністрів УРСР стала надходити інформація від уповноважених у справах релігій по Житомирській та Рівненській областях про активізацію ватажків істинної православної церкви, яких ще називали “леонтіївцями” [Центральний державний архів вищих органів влади України.- Ф.4648, оп. 5, од.зб.330, а.8; од.зб.331, а.131 (далі – ЦДАВО)]. Особливе занепокоєння викликав факт їх грубого релігійного впливу на дітей. При цьому наводився приклад, що в жовтні 1972 р. мешканка с. Солотвин Бердичівського району Житомирської області привела своїх двох дочок до проповідника Леонтія, якого називали єпископом, що проживав у с. Нова Мощаниця Рівненської області [ЦДАВО. Ф.4648, оп. 5, од.зб.330, а.8]. “Єпископ” Леонтій здійснив над дітьми обряд постригу їх у черниці [Там само]. Після цього чотирнадцятилітні учениці восьмого класу відмовлялися навчатись у школі, вживати їжу. Вони заявили: “Ми пізнали Бога і будемо ходити в його школу, його церкву; тільки церква і Євангелія дають нам справжнє знання, тільки вони святі і правдиві, а все решта - обман”.

Хто ж такий цей “єпископ” Леонтій? Леонтій Герасимович Грицан народився у 1899 р. у с. Нова Мощаниця Здолбунівського району Рівненської області у багатодітній селянській сім'ї. Його племінниця, Любов Дмитрівна Грицан, у розмові з авторкою статті, розповідала, що Леонтій з дитинства вирізнявся серед однолітків своїми незвичайними здібностями, зокрема здатністю до лікування дітей. Рано навчившись читати (хоча писати так і не навчився), почав читати Біблію та інші богослужбові книги.

Ми хочемо акцентувати увагу на тому, що скільки-небудь вагомих досліджень з приводу діяльності Леонтія і його послідовників нами не виявлено. Так, у 1960 р. вийшла у світ праця Ф.Гаркавенка “Сектанти, їх віра і справи”. Автор, хоча й побіжно згадує про діяльність Леонтія і леонтіївців, але однозначно відносить їх до істинно православної церкви, а не виокремлює в окреме, самостійне релігійне явище. Крім того, Ф.Гаркавенко упереджено оцінює віровчення Леонтія і його діяльність, що, очевидно, було продиктоване упередженим ставленням радянської влади до сектанства і до релігії як до явища взагалі [Гаркавенко Ф. Сектанти, их вера и дела.- К., 1960.- С. 32-33]. У подальшому ми спробуємо заперечити автору праці.

Більше того, нами виявлена невелика за обсягом популярна брошура В.Покровського “Життєопис подвижників Західної України”, яка вийшла у 1992 р., але місце видання залишилося невідомим. Матеріали, які містить у собі праця, свідчать про те, що якщо автор і не належав до послідовників Леонтія, то, принаймі, дуже йому симпатизував. Статті у місцевій пресі оцінювали діяльність Леонтія однозначно негативно [Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі – РОКМ).- Новоявлений “апостол” // “Слово правди”.- 1973.- 25 серпня; Біля храму – леонтіївці // “Волинь”.- 1992.- 31 липня). Він мешкав у с. Липки Гощанського району, у Корецькому жіночому монастирі, у Почаївській лаврі, жив там час від часу, хоча стати ченцем і присвятити своє життя Богові не захотів [ЦДАВО.- Ф.4648, оп. 5, од.зб.331, а 158]. Згодом Леонтій починає з’являтися у монастирях не лише як паломник, а й як проповідник своїх власних релігійних поглядів, які здебільшого виголошував на базарах і поблизу церков [Там само]. Увагу людей привертав тим, що видавав себе за юродивого, ходив босоніж по снігу у сильні морози, на Водохреще купався в ополонці тощо [Там само.- Ф.4648, оп.7, од.зб.52, а 99]. Тобто, Леонтій стає бродячим проповідником своїх релігійних поглядів.

Явище бродячого проповідництва не є типовим для українського релігійного життя. Воно більш властиве для Росії, де здавна були відомі якісь “странники”, “ходоки” тощо.

Поступово біля Леонтія утворилося коло шанувальників, що постійно розросталося. Для них він встановив особливі правила життя і поведінки. Як свідчать архівні джерела, для леонтіївців було характерним особливе вшанування чернецтва й обряду покаяння, харчові заборони, а саме – абсолютна заборона вживати м’ясо, утримання від шлюбу і подружнього життя, що видавалося за вияв істинного благочестя і святості [Рівненський обласний державний архів (далі – РОДА). Ф.Р204,

оп.12, од.зб.261, а. 5; РОКМ. Ф. УШЛ, а.3]. Уповноважений у справах релігій при Раді міністрів Є.К.Сулима повідомляв: “Леонтій поширював і повсюдно звертався до віруючих із проповідями і закликом всіляко наслідувати у вірі і богослужінні ченців, здійснювати паломництва у монастирі і церкви, не займатися трудовою і суспільною діяльністю, а лише навчати людей правильно здійснювати всі обряди Православної церкви, ревностно служити їй. Леонтіївці стоять на монархічних позиціях, антирадянських позиціях; визнавали і визнають діючу Православну церкву” [ЦДАВО. Ф.4648, оп.7, од.зб.52, а.100]. Майже одночасно з цим повідомленням уповноважений у справах релігій у Рівненській області інформує, що Л.Грицан разом із своїм помічником М.Гнеском, який проживав у с. Старий Корець Рівненської області, були засуджені до 10 років позбавлення волі кожний за антирадянську діяльність [ЦДАВО. Ф.4648, оп. 5, од.зб.331, а.131,158]. Очевидно, що кожен із авторів повідомлень був по-своєму правий. Справа в тому, що послухати проповідь “єпископа” Леонтія, “ігумена” Серафима приїжджали люди з усіх куточків України: Одеси, Вінниці, Києва, Житомира та інших місць. Як згадують односельці Леонтія, люди їхали не лише для того, щоб послухати проповідь, а й зцілитись. До цього часу його могила є місцем паломництва послідовників: земля з неї вважається цілющою. І звичайно, що таке скупчення людей у невеличкому поліському селі не могло викликати захвату у представників радянської влади, а ще й на тлі постійної боротьби з релігією у всіх її проявах.

Вперше Леонтія було заарештовано у 1946 р. Слідчі НКВС намагалися інкримінувати йому зв'язки з ОУН і УПА, створення антирадянської організації і організацію антирадянських походів (очевидно, мались на увазі паломництва леонтіївців до різних монастирів), але доказова база була доволі слабкою і його засудили до п'яти років заслання за бродяжницький спосіб життя [РОКМ.- Ф.УЩД, а.3]. Повернувся Леонтій на Рівненщину у 1950 р. Після заслання його проповіді стають більш змістовними, у них відверто з'являється антирадянський зміст. Радянську владу він уособлював із Сатаною, закликав не працювати у колгоспах, не брати державні документи, не ставити печатки, оскільки це “печать Сатани”, не брати участь у виборах, не відвідувати культурно-освітні заклади [РОКМ.- Ф.УЩД, а.3,4]. У травні 1954 р. Леонтій був заарештований знову і засуджений до 10 років позбавлення волі та на 5 позбавлення громадянських прав. Але у 1956 р. Леонтій потрапив під амністію. У 1958 р. його було знову заарештовано і засуджено до 10 років таборів. Покарання Леонтій відбував у Мордовії Російської федерації. Саме там він прийняв постриг у ченці з рук Олексія,

архієпископа Краснодарського, який відбував покарання разом з Леонтієм. Чернече ім'я Леонтія – Серафим, у пам'ять про Серафима Сороського [Див.: Покровский В. Жизнеописание подвижников Западной Украины.- 1992. С. 15-16]. Покаранням Леонтія влада отримала замість очікуваного результату зворотний. Час перебування в ув'язненні став для нього часом ще більшого розширення кола послідовників, надання йому ореолу мученика за гріхи своїх сподвижників. Із в'язниці Леонтій надсилав листи своїм духовним “діткам”, які через свою неписьменність надиктовував комусь із товаришів по ув'язненню. Досить часто листи супроводжувалися фотографіями проповідника [Див.: Покровский В. Названа праця.- С. 16].

За роки своєї діяльності Леонтій вибудував своєрідну ієрархію релігійної громади. Своїх помічників і помічниць він називав апостолами і мироносцями, а простих парафіян, як ми вже говорили, “дітками” [РОКМ.- Ф.УЩД, а.3].

17 січня 1973 р. Леонтій помер. На похоронах духовного керівника були присутніми тисячі його послідовників (ГДА СБ України. Ф. 13, од.зб.357, а.9). І до цього часу на роковини і щопівроку з дня смерті Леонтія влаштовуються панахиди, на які збирається 2-3 тисячі паломників не лише з України, а й з Молдови, Росії, Грузії.

Ми вже говорили про те, що ще за життя Леонтія його діяльність зустрічала неоднозначну оцінку в середовищі православних парафіян, духовенства і чернецтва. Деякі сучасники свідчать, що вони знали Леонтія як людину високоморальну [Покровский В. Названа праця.- С. 16-18]. З іншого боку, мають місце протилежні свідчення [РОКМ. Андрусівська трагедія // “Червоний прапор”.- 1961.- 8 квітня; Новоявлений апостол // “Слово правди”.- 1973.- 25 серпня; Біля храму – леонтіївці // “Волинь”.- 1992.- 31 липня). Але оскільки сам Леонтій не залишив у письмовій формі викладу своїх релігійних поглядів і практики, то єдиним джерелом для їх оцінки є свідчення його сучасників і послідовників, а також історії з його життя, збережені у народному середовищі.

Чим далі нас відділяє час від дня смерті Леонтія, тим більше у середовищі його послідовників визріває усвідомлення, що він був людиною незвичайної, особливої святості. І саме цей факт призводить до неоднорідності і неоднозначності ставлення до ідей і релігійної практики проповідника. Одні вважають його благочестивою людиною, а оскільки він помер у мирі з Православною церквою, то за нього, безумовно, потрібно молитися. Інші вважають його за великого святого, дотримуються і пропагують учення Леонтія про небажаність вступу до

шлюбу і заперечення подружнього життя через близький кінець світу, заборону на споживання м'ясної їжі. Ще одна група віруючих вшановує Леонтія як самого Бога Саваофа. Тобто вони є виразниками найбільш крайніх поглядів стосовно релігійної спадщини проповідника.

Неоднозначною є трактовка діяльності Леонтія і леонтіївців й у середовищі вищого і парафіяльного духовенства Православної церкви. Якщо представники владних структур за радянських часів називали його прихильників однозначно “сектою леонтіївців”, то представники православного духовенства як за часів радянської влади, так і за часів незалежності висловлюють протилежні точки зору в оцінці діяльності “ігумена” Серафима і його пастви. Так, у с. Рогачів Рівненського району Рівненської області є церква, яку на власний кошт і на кошти своїх парафіян збудував протоієрей Микола Володимирович Данилюк, який вважається продовжувачем справи Леонтія, пропагандистом його вчення. Церква офіційно діє у руслі Української Православної церкви Київського патріархату. Авторка побувала у Рогачеві, спілкувалася з парафіянами отця Миколая. Церква у Рогачеві має на своєму подвір'ї щось на зразок мініатюрного монастиря, у якому проживають послушники і послушниці. Форма спілкування між протоієреєм і послушниками дуже нагадує спілкування між ченцями і настоятелем монастиря. Викликає деякий подив і форма жіночого одягу. Власне, форми як такої немає, але жінка має бути одягнена так, щоб відкритим залишалось лише обличчя. На богослужіння у Рогачів їдуть люди з усієї України, особливо у дні свят Православної церкви. Усі вони є послідовниками Леонтія. Потрапити на богослужіння і поспілкуватися з протоієреєм Миколаєм не просто. Як нам сказали парафіяни, “батюшка нутром відчуває”, з ким йому спілкуватися, а з ким ні. На час наших відвідин отець Миколай “виганяв нечестивого”, який начебто вселився у тринадцятилітню дівчину. Тобто, ідеалізація Леонтієм монастирів і чернечого життя в цілому до деякої міри властива і його послідовникам. Такого ж типу церква діє і в селі Городок, поблизу м. Рівне. Вона також перебуває під юрисдикцією Української Православної церкви Київського патріархату.

Ми вже згадували про те, що рукописів релігійної спадщини Леонтія не залишилось, оскільки він був неписьменним, однак земля з його могили прочанами, які приїжджають сюди для поклоніння, вважається цілющою. Відбувається ритуальне прикладання до пам'ятника прочан, з метою зцілення, практика вигнання “нечестивого” з хворих священниками, які вважають себе послідовниками Леонтія. Усе це свідчить про те, що постать Леонтія містифікується.

На сьогоднішній день протоієрей Миколай клопочеться про канонізацію і перезаховання Леонтія. На його думку, Леонтій має бути перезахований на території Рогачівської церкви. Ідею батюшки Миколая підтримує і Корецький жіночий монастир в особі настоятельки Наталії. Проти перезаховання і канонізації Леонтія виступають представники Почаївської лаври, яка належить Українській Православній церкві Московського патріархату. Більше того, 18 травня 2001 р. відбулося засідання Синодальної Богословської комісії УКЦ МП про ставлення до особи мандрівного проповідника Леонтія та його послідовників. У висновках сказано так: “Шанування Леонтія як самого Господа Саваофа, вияв йому почестей, що належать одному Богу, а також надання його особі сотеріологічного значення є запереченням православного вчення про Святу Трійцю і спасіння нею людського роду. Це еретичне вчення знецінює і руйнує основу нашого спасіння, закладену Ісусом Христом. Ті, хто підтримує це псевдовчення, відлучили себе від Святої Православної Церкви. Хоча зовнішньо вони до Неї і належать, невидимою дією Святого Духа вони від Неї вже відсічені. Так само неприпустимо бачити в Леонтії будь-якого із святих пророків” [РОКМ.- Ф. УЩД. Почаївський листок.- 2001.- квітень.- С. 1]. У висновках Синодальної комісії також рекомендується правлячим архієреям епархій Рівненської області заборонити проповідувати, повчати та благословляти людей хресним знаменням чи класти руку на їх голови послідовникам Леонтія – рівненським священикам Якову, Адаму, ченцю Межирицького монастиря Авакуму, труднику Городищенського монастиря Хмельницької області Василю Кравчуку та їхнім так званим “апостолам”, які не є духовними пастирями і не мають архієрейського благословіння на виголошення проповіді чи проведення місіонерської діяльності [Там само.- С. 2]. Таке різке засудження діяльності Леонтія і його послідовників УПЦ МП викликає деяке здивування, особливо на тлі того, що у 1992 р. архієпископ Рівненський і Острозький Іринеї вийжджав на могилу Леонтія для його вшанування [Біля храму – леонтіївці // “Волинь”.- 1992.- 31 серпня). Священик церкви у Новій Мощаниці, яка, до речі, належить УПЦ МП, під час розмови з авторкою влітку 2004 р. сказав, що мову можна вести про канонізацію, але, в жодному разі, не про перезаховання Леонтія. При цьому він наголосив, що висловлює як власну точку зору, так і думку своїх парафіян.

Очевидно, такі розбіжності і суперечності у ставленні православного духовенства в цілому до Леонтія і леонтіївців продиктовані досить вагомими причинами. Лояльне ставлення до громади леонтіївців з боку представників УПЦ КП, очевидно, витікає з

реальних передумов втрати значної кількості парафіян. Таким ставленням до таких неканонічних і неформальних течій православного походження деякі нинішні православні ієрархи і священники намагаються подолати кризові явища в Православній церкві й активізувати за допомогою культу Леонтія православних парафіян.

З іншого боку, визнання УПЦ МП вчення Леонтія єретичним свідчить, що зростаюча кількість послідовників культу Леонтія, розширення географії його поклонників характерні не тільки для віруючих УПЦ Київського патріархату, а й для прихильників УПЦ Московського патріархату. Якщо на початку проповідницької діяльності Леонтія його ідеї поширювались у Здолбунівському, Рівненському, Гоцанському і Корецькому районах Рівненської області, то сьогодні послідовників його вчення знаходимо вже й на території Березнівського району [РОДА.- Ф.Р204, оп.12, од.зб.261, а.4]. Більш того, харизматичне вчення Леонтія давно вже вийшло за межі Рівненщини і поширюється у Хмельницькій та Житомирській областях (РОКМ.- Ф.VIII. Почаївський листок.- 2001.- 18 травня). Відтак склалася практична основа леонтіївського культу, яку захищають і поширюють окремі групи нині діючих православних священників – активних послідовників Леонтія.

Ліберальне ж ставлення до леонтіївців з боку парафіяльних священників УПЦ МП, на нашу думку, диктується реальною можливістю втратити значну кількість парафіян, що теж свідчить про наростання кризових явищ у лоні цієї Православної церкви. Зрештою, на наш погляд, дещо толерантне ставлення деяких ієрархів нинішнього православ'я до феномена леонтіївщини, наявність великих груп православних священників, ченців і мирян, які не лише симпатизують, а й намагаються популяризувати леонтіївщину, засвідчує, що такий феномен потрібний і взагалі нинішньому православ'ю в Україні, яке переживає кризу.

Таким чином, ми вважаємо, що релігійні об'єднання харизматичного спрямування православного походження, до яких відносимо і леонтіївців, виникають як трансформація православного сектанства містичного напрямку, зокрема христовірів. Із самого початку виникнення леонтіївщини у вченні була присутня яскраво виражена містична сторона, яка виявлялася у “вигнанні нечестивого” з людини, вода, якою омивали ноги Леонтію, вважалася цілющою; її рекомендувалося пити, обмивати хворі частини тіла [РОКМ.- Ф.IV, а.4]; після його смерті цілющою стала вважатися земля з могили.

Після смерті Леонтія його послідовники (значна частина) трансформували вчення, оголосивши вшанованого Богом Саваофом. Вони вшановують його зображення так само, як і Бога: у деяких

православних храмах є лики Леонтія у вівтарях поряд зі святими іконами. Головним джерелом учення духовних “діток” Леонтія залишаються тлумачення ним Святого Письма, власні його молитви, які час від часу переписуються вірними і поширюються серед населення. Проте феномен леонтіївщини відрізняється від інших релігійних об’єднань харизматичного спрямування православного коріння, зокрема таких, як іоанніти, підгорнівці, інокентіївці тим, що ні сам Леонтій, ні його прихильники ніколи відверто не поривали зв’язок із Православною церквою.